

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Anna Remgård

En särskilt utsatt situation i rättstillämpningen

- hur lagstiftarens skyddssyfte förverkligas i domstolarnas tolkning av
begreppet särskilt utsatt situation

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Sacharias Votinius

Termin: VT-14

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställningar	4
1.3 Teori och metod	5
1.4 Material	5
2 AVHANDLING	7
2.1 Historik	7
2.2 Tillkomsten av begreppet hjälplöst tillstånd	8
2.2.1 Den äldre lydelsen	9
2.2.2 Innebörden av hjälplöst tillstånd	9
2.3 Utvecklingen av begreppet hjälplöst tillstånd i praxis	10
2.3.1 Äldre rätt	10
2.3.2 Problematiska områden för bedömningen av hjälplöst tillstånd	11
2.3.3 Kombinerade faktorer och yttre omständigheter	13
2.4 Tillkomsten av begreppet särskilt utsatt situation	14
2.4.1 Orsakerna till lagändringen	15
2.4.2 Innebörden av särskilt utsatt situation	16
2.5 Tillämpningen av begreppet särskilt utsatt situation	17
2.5.1 Kombinerade faktorer	17
2.5.2 Yttre omständigheter	19
2.5.3 Problematiken med berusning och bevisning	21
3 ANALYS	23
3.1 Kombinerade faktorer	23
3.2 Yttre omständigheter	24
3.3 Problematiken med berusning och bevisning	25
3.4 Domstolarnas inställning till tolkningen i våldtäktsmål	26

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	28
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	29

Summary

The purpose of this paper is to examine whether the courts interpret the law in accordance with the intentions the legislator had at its creation. I have chosen to work with the amendment made to the article about rape consisting in changing the term “helpless state”(“hjämlöst tillstånd”) to “particularly exposed situation”(“särskilt utsatt situation”). The paper focus on legislative development so as to answer the question of whether the courts attitude towards interpreting the new term differs from the attitude of interpretation of the old, and also why that may be.

What I have found is that there were major flaws in the courts’ application of the term helpless state. Even the legislator pointed out, in the government report for the recent amendment, that practice had given the term helpless state a far more limited use than what was initially intended by the legislator. These flaws consisted, amongst other things, in the evaluation of certain solitary factors, such as sleep and intoxication, but also of unwillingness to take the whole picture in to consideration, including external circumstances.

The law was changed in the summer of 2013, when “helpless state” was exchanged for the wider term “particularly exposed situation”. The purpose was to expand the scope but also, in part, to restore the protection intended to exist even before the amendment. According to my examination of the limited amount of judgments related to the new wording of the law, there is still a tendency towards a restrictive way of interpretation. The application of the term in the individual cases does not grant the wide scope that is presented in the legislative history. The courts display reluctance, despite the critique expressed by the legislator, towards allowing a combination of factors and external circumstances to be part of the evaluation of whether a particularly exposed situation is at hand.

In conclusion one can determine that the attitude towards the interpretation of the new term “particularly exposed situation” is heading in a restrictive direction, as was the case with the previous “helpless state”.

Sammanfattning

Syftet med uppsatsen är att undersöka om domstolarna tolkar lagen i enlighet med den intention som lagstiftaren haft vid dess skapande. Jag har valt att behandla ändringen av våldtäktsparagrafens begrepp ”hjälpöst tillstånd” till ”särskilt utsatt situation”. Uppsatsen har ett rättsutvecklingsperspektiv för att kunna besvara frågan om rättstillämparens inställning till tolkningen av det nya begreppet har ändrats jämfört med vid tolkningen av det äldre, samt vad det i så fall beror på.

Vad jag funnit i mitt arbete är att det fanns stora brister i rättstillämpningen av begreppet hjälpöst tillstånd. Lagstiftaren själv uppmärksammade, i utredningen till den senare lagändringen, att begreppet i praxis formats mycket snävare än lagstiftarens ursprungliga syfte. Dessa brister bestod bland annat i bedömningen av ett antal enskilda faktorer, exempelvis sömn och berusning, men även en motvillighet att bedöma situationen i sin helhet, inklusive yttre omständigheter.

En lagändring genomfördes sommaren 2013, där begreppet ”hjälpöst tillstånd” byttes ut mot ”särskilt utsatt situation”. Syftet var att bredda tillämpningsområdet, till viss del för att återskapa det skydd som var menat att försäkras redan genom den äldre lydelsen. Enligt min granskning av den begränsade mängd domar som utkommit sedan lagändringen trädde i kraft kan man ana samma begränsande tolkningar som tidigare. Tolkningen av de enskilda fallen ger inte begreppet den vidd som man finner i förarbetenas förklaringar. Domstolarna uppvisar, trots lagstiftarens kritik, en motvillighet att låta yttre omständigheter och kombinerade faktorer ligga till grund för bedömningen om en särskilt utsatt situation föreligger.

Sammanfattningsvis kan man se att inställningen till tolkningen av det nya begreppet särskilt utsatt situation går i en begränsande riktning, precis som tolkningen av hjälpöst tillstånd.

Förkortningar

HD
LVU

NJA
Prop.
s.
SOU

Högsta domstolen
Lag (1990:52) med särskilda
bestämmelser om vård av unga
Nytt juridiskt arkiv
Proposition
sida
Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Under sommaren 2013 genomfördes en lagändring gällande sexualbrott. Bland annat ändrades då beträffande våldtäktsbrottet begreppet ”hjälpöst tillstånd” till ”särskilt utsatt situation”. Bedömningen av det tidigare begreppet hade länge varit ett ämne för diskussion, både i media och bland jurister. Röster höjdes angående att tillämpningen av begreppet gjordes snävt och inte gav ett tillräckligt omfattande skydd för våldtäktsoffer. Lagstiftaren svarade på kritiken genom att införa ett nytt begrepp.

Lagen är ändrad men ändras domstolarnas sätt att tillämpa lagen med den? Om lagens ändamål har tillämpats snävt tidigare kommer då även det nya begreppet genom praxis få ett begränsat tillämpningsområde? Frågan är ytterst relevant då det innebär ett hot mot rättssäkerheten om domstolarna inte tillämpar lagen så att den ger det skydd som den är menad att innebära.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att genom ett rättsutvecklingsperspektiv undersöka hur lagstiftarens syfte faller ut i praktiken. Det är upp till lagstiftaren att lägga grunden för hur rätten skall se ut, domstolarna formar sedan rätten ytterligare genom dess tolkning av lagarna. Problemet uppstår om praxis formar lagen i en riktning som skiljer sig från lagstiftarens avsikt, om ett begrepp tolkas antingen för stramt eller för generöst.

Ett sådant brott mellan lagens syfte och dess tillämpning är i grunden en fråga om rättssäkerhet. För att belysa detta kommer jag att arbeta med ändringen av våldtäktsparagrafens begrepp ”hjälpöst tillstånd” till den nuvarande ”särskilt utsatt situation”. Båda är relativt diffusa begrepp som lägger mycket tolkning i händerna på domstolsväsendet.

Min utgångspunkt är att lagstiftarens avsikt med lagändringen var att med detta nya begrepp införa en skillnad från den tidigare beteckningen.

Min frågeställning är om denna önskade skillnad verkligen kommer till uttryck i rättstillämpningen. Skiljer sig domstolarnas inställning till att tolka det nya begreppet från tidigare eller görs domstolarnas tolkning av de två begreppen på liknande sätt? Om inställningen i tillämpningen visar sig vara likartad, vad kan det då bero på?

1.3 Teori och metod

För att analysera relationen mellan lagstiftarens syfte och domstolsväsendets tillämpning har jag valt att se frågan ur ett utvecklingsperspektiv. Genom att följa en förändring i lagen vill jag se om motsvarande förändring sker i dess praktiska tillämpning. Jag kommer att se till förarbeten samt praxis för att bedöma hur rättsläget sett ut tidigare och hur det ser ut idag. Jag kommer att använda mig av rättsdogmatisk metod då denna är passande för att belysa rättssituationen som speglas i de rättskällor jag kommer att använda mig av.

1.4 Material

Mitt material består av förarbeten och domar från olika instanser. Jag kommer att se på hur lagrummet tolkas ur två perspektiv: den teoretiska, lagstiftaren själv i skapandet av lagen, och den praktiska, domstolarna i dess tillämpning av lagen. För att urskönja lagstiftarens avsikt med lagändringen är förarbeten den lämpligaste källan att gå till. Den andra sidan jag önskar undersöka är domstolarna, vilka naturligtvis avspeglas i de domar som avkunnas.

Jag har inte kunnat begränsa mig endast till domar från högsta instans då dessa är förhållandevis få angående mitt område. Av praxis gällande den äldre lagen finns det några få fall från HD men ett större antal från hovrätterna. Förutom något senare mål har jag använt mig av den praxissammanställning som gjordes som del av utredningen inför lagändringen, främst för att förstå och förklara lagstiftarens grund för ändringen. Gällande den nyaste lagändringen, som gick igenom för ett knappt år sedan, har få domar hunnit nå högre än första instans. Mitt mål var

att trots detta kunna fokusera på hovrättsdomar, men vid närmare betraktning fann jag ganska få relevanta fall. Jag har därför valt att även se till domar från tingsrätterna.

2 Avhandling

2.1 Historik

Ett huvudsakligt intresse för utformningen av sexualbrottslagstiftningen är det skyddsintresse för vilket lagen har skapats. Bestämmelserna om sexualbrott har utvecklats över tid och så har även synen på vad för typ av kränkning ett sådant brott innebär.

Tidigare i historien har våldtäkt ansetts vara en kränkning mot samhället, i och med det brott mot familjebilden och den samhällsordning som en våldtäkt innebär.¹ Att våldtäkter ansågs som ett brott mot den allmänna ordningen och ett angrepp på familjen är en tydlig avspegling av den kvinnoyn som funnits historiskt. Det var inte i första hand kvinnans ära som kränktes om hon blev våldtagen, utan mannens ära.² Detta speglar en bild av kvinnan som en del av familjen och stående under mannens ledning och beskydd, istället för kvinnan som en person i sin egen rätt.

Under 1800-talet började våldtäktsbrottet dock anses som ett brott mot själva personen som utsatts, då det sågs som ett brott mot kvinnans personliga frihet.³ Vid denna tid innefattade brottet våldtäkt endast ett angrepp mot en kvinna.⁴ Det var inte förrän genom ändringen år 1984 som våldtäktsbrottet gjordes könsneutralt.⁵ Denna syn av våldtäktsbrottet som ett brott mot den enskilde personens integritet utvecklades ytterligare genom den nya brottsbalk som kom år 1965.⁶ I förslaget till denna lag presenterades syftet för sexualbrottsbestämmelserna vara att skydda den ”sexuella integriteten”.⁷ Detta sätt att se på sexualbrott visar på ett helt annat förhållningssätt till kvinnans bestämmanderätt och den kvinnliga sexualiteten i förhållande till den tidigare beskrivna lagstiftningen. Det är

---

¹ Prop. 2004/05:45, s. 19.

² Leijonhufvud, Madeleine: *Samtyckesutredningen- lagskydd för den sexuella integriteten*, Stockholm 2008, s. 23.

³ Prop. 2004/05:45, s. 19.

⁴ Prop. 2004/05:45, s. 19.

⁵ Prop. 2004/05:45, s. 20.

⁶ Prop. 2004/05:45, s. 20.

⁷ Prop. 2004/05:45, s. 20.

detta synsätt som ligger till grund för den inställning vi har till sexualbrott idag.

Syftet med bestämmelserna uttrycktes i den senaste propositionen gällande sexualbrott vara ”förstärka skyddet för den sexuella integriteten och den sexuella självbestämmanderätten”.⁸ Trots ett nytt sätt att bedöma skyddsintresset vid sexualbrott i den nya brottsbalken 1965 var det fortfarande långt ifrån en jämställd och med dagens ögon rimlig kvinnosyn som presenterades. Ett exempel är att våldtäkt inom äktenskapet visserligen kriminaliserades men hade ett mycket lägre straff och en mildare benämning än våldtäkter utanför äktenskapet.⁹

Ett flertal reformer har under årens gång angripit liknande problem inom sexualbrottslagstiftningen, med detta ursprungliga syfte att skydda den sexuella integriteten. Fokus har under senare år skiftat mot att bedömningen av övergreppet baseras på allvaret av kränkningen och inte på den sexuella handlingen i sig.¹⁰ Den senaste av dessa ändringar skedde 2103, bland annat i en breddning av våldtäktsbegreppet, i och med bytet från ”hjälpöst tillstånd” till ”särskilt utsatt situation”.

2.2 Tillkomsten av begreppet hjälpöst tillstånd

Begreppet hjälpöst tillstånd infördes i våldtäktsbrottet genom en lagändring år 2005. Det innebar en breddning av våldtäktsbegreppet som medförde att vissa fall som tidigare räknats som sexuellt utnyttjande istället föll under brottet våldtäkt.¹¹ Våldtäktsbrottet hade tidigare gällt en sexuell handling som tilltvingats genom våld eller hot om trängande fara.¹²

---

⁸ Prop. 2012/13:111, s. 1.

⁹ Prop. 2004/05:45, s. 20.

¹⁰ Prop. 2004/05:45, s. 21.

¹¹ Prop. 2004/05:45, s. 1.

¹² Prop. 2004/05:45, s. 35.

2.2.1 Den äldre lydelsen

Begreppet våld omfattade då även att personen försattes i vanmakt eller annat sådant tillstånd, vilket innebar en ”djupgående oförmåga att handla”.¹³ En sådan situation kan exempelvis vara att offret är medvetslös eller starkt berusad.¹⁴ Sexuellt utnyttjande innebar att otilbörligt utnyttja att en person befann sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd.¹⁵

Det viktiga att notera här är att för att brottet skulle kunna klassas som våldtäkt måste offret vara försatt i vanmakt av förövaren. Om offret redan var försatt i vanmakt och förövaren endast utnyttjar denna situation klassificerades brottet istället som sexuellt utnyttjande.¹⁶ I och med införandet av begreppet hjälplöst tillstånd i våldtäktsparagrafen blev dessa fall, då förövaren utnyttjar en situation av hjälplöshet även om gärningsmannen inte själv frambringat den, bedömda som våldtäkter.

2.2.2 Innebörden av hjälplöst tillstånd

Lagstiftaren införde ett antal exempel av det utvidgade området direkt i paragrafen men det generella begreppet hjälplöst tillstånd öppnade för även andra typer av situationer. Karakteristiskt för situationer av hjälplöst tillstånd var att ”offret inte kan värja sig eller saknar förmåga att kontrollera sitt handlande”.¹⁷ Det krävdes dock inte att personen i fråga skulle vara förhindrad rent fysiskt att freda sig utan även situationer där personen ”psykiskt upplever det som omlöjligt att värja sig”.¹⁸ Det vill säga fall då omständigheterna leder till att offret känner sig oförmögen att avvärja ett sexuellt övergrepp. Med detta som grund kan samtycke givet i ett hjälplöst tillstånd inte fria från ansvar.¹⁹ Eftersom offret inte är i ett tillstånd att säga nej kan inte heller ett giltigt samtycke ges. Detta skydd är ytterligare utvecklat genom begreppet ”genomför sexuell gärning”. Detta begrepp

---

¹³ Prop. 2004/05:45, s. 35.

¹⁴ Prop. 2004/05:45, s. 35.

¹⁵ Prop. 2004/05:45, s. 47.

¹⁶ Prop. 2004/05:45, s. 47.

¹⁷ Prop. 2004/05:45, s. 137.

¹⁸ Prop. 2004/05:45, s. 137.

¹⁹ Prop. 2004/05:45, s. 136.

täcker nämligen även in situationer där offret själv tagit initiativet till den sexuella gärningen.²⁰

Exempelsituationer av hjälplöst tillstånd är när offret inte är i stånd att uppfatta de sexuella närmandena, till exempel på grund av berusning eller drogpåverkan, eller inte är kapabel av att uppfatta gärningens innebörd, exempelvis till följd av sjukdom eller kroppsskada.²¹ Lagstiftaren poängterar även att flera omständigheter kombinerat kan utgöra ett hjälplöst tillstånd även om de inte gör det enskilt.²² Som exempel ger lagstiftaren en kombination av berusning och en hotfull situation och hänvisar till ett utlåtande av HD i ”Södertäljefallet”:

”Enligt Högsta domstolen kunde dock flickans onyktra tillstånd antas ha negativt påverkat hennes förmåga att klart värdera den situation i vilken hon befann sig och att rationellt överväga vilka möjligheter hon hade att undkomma sexuella övergrepp.”²³

Tolkningen av begreppet skulle enligt förarbeten grundas på den praxis som redan fanns angående hjälplöst tillstånd som del av brottet sexuellt utnyttjande.²⁴

2.3 Utvecklingen av begreppet hjälplöst tillstånd i praxis

Då även praxis före lagändringen 2005 är relevant för tolkningen av hjälplöst tillstånd finns det främst två äldre domar som är av intresse, det så kallade ”Södertäljefallet”²⁵ och ”Tumbafallet”²⁶. Notera att dessa fall dömdes som sexuellt utnyttjande i enlighet med den äldre lagstiftningen.

2.3.1 Äldre rätt

I ”Södertäljefallet” konstaterade HD att tolkningen av begreppet skall göras restriktivt.²⁷ Däremot breddade HD tolkningen något genom att fastställa att

---

²⁰ Prop. 2004/05:45, s. 136.

²¹ Prop. 2004/05:45, s. 137.

²² Prop. 2004/05:45, s. 137.

²³ Prop. 2004/05:45, s. 137.

²⁴ Leijonhufvud 2008, s. 29.

²⁵ NJA 1997 s. 538.

²⁶ NJA 2004 s. 231.

²⁷ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 546.

huruvida offret var i ett hjälplöst tillstånd skulle bedömas av situationen som helhet.²⁸ Offret hade i detta fall befunnit sig i en hotfull situation samt varit berusad, vilket tillsammans ansågs utgöra ett hjälplöst tillstånd.²⁹ I och med detta kunde en kombination mellan ett antal grunder, varav även yttre omständigheter inbegreps, leda till att ett hjälplöst tillstånd förelåg, även om dessa olika orsaker var för sig inte varit tillräckliga.

Det andra äldre målet, ”Tumbafallet”, presenterar en problematik som ständigt återkommer i våldtäktsfall. Då offret inte hade något minne av vad som skett under tiden för övergreppen var det de åtalades utlåtanden, om att kvinnan medvetet deltagit, som låg till grund för domstolens bedömning.³⁰ Här ställs vi mot problemet att om en kvinna är så berusad att hon inte har minnesbilder från händelsen, vilket borde styrka uppfattningen av att hon är i ett hjälplöst tillstånd och därmed skall skyddas av paragrafen, i bevisprövningen försvagar hennes tillförlitlighet kring hela övergreppet och även hennes hjälplösa tillstånd. Det är som Madeleine Leijonhufvud uttrycker det något av ett Moment 22.³¹

2.3.2 Problematiska områden för bedömningen av hjälplöst tillstånd

Några områden som varit föremål för besvärliga bedömningar av hur de bidrar till hjälplöst tillstånd är just alkohol-/drogpåverkan, sömn och psykiska störningar och funktionshinder. Svårigheterna med bedömning kring berusning och sömn är påtaglig inte minst på grund av bevisproblematiken. Just offrets vaga eller obefintliga minnesbilder och bristande möjligheter att redogöra för övergreppet är centralt. I ett hovrättsfall ogillas åtalet på den grund att offret inte hade några minnesbilder.³² Domstolen erkände att det faktum att kvinnan inte mindes något talade för att hon befann sig i ett hjälplöst tillstånd, däremot kunde det

---

²⁸ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 546.

²⁹ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 546.

³⁰ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 547.

³¹ Leijonhufvud 2008, s. 29.

³² Göta hovrätts dom den 11 februari 2008 i mål B 1-08.

inte uteslutas att hon faktiskt sakande förmåga att kontrollera sitt handlande och därmed kunna skydda sin sexuella integritet.³³

Även i ett senare fall ansågs det inte möjligt att styrka att målsäganden faktiskt befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd.³⁴ Som anledning var just att de uppgifter som offret gett av händelsen varit vaga och fragmentariska och därmed behövts bedömas med stor försiktighet.³⁵

Hovrätterna har tolkat innebörden som psykiska störningar har på begreppet, så att en störning inte *per se* innebär att hjälplöst tillstånd föreligger.³⁶ I detta fall var det fråga om en kvinna med en lätt utvecklingsstörning och försvaret hävdade att hon på grund av detta inte kunnat hantera situationen.³⁷ Hovrätten för resonemanget att även personer med visst psykiskt funktionshinder kan vilja ha ett sexualliv och att de inte automatisk försätts i hjälplöst tillstånd om de hamnar i en sådan situation.³⁸

En psykisk störning *kan* däremot bidra till att personen blir hjälplös vilket behandlas i ett senare fall.³⁹ Gärningsmannen hade, medveten om offrets utvecklingsstörning, utnyttjat att hon var vad hovrätten kallat ”lättledd”.⁴⁰ Offrets funktionshinder ledde här till att hon inte själv kunde skydda sin sexuella integritet och hon ansågs ha varit i en hjälplös situation.⁴¹

I ytterligare en hovrättsdom där försvaret yrkade på hjälplöst tillstånd förelåg på grund av psykisk störning i samband med de övriga omständigheterna i fallet, ansågs det däremot tveksamt om så var fallet.⁴² Hovrätten säger då att eftersom offret tydligt hade sagt ifrån att hon inte önskade något sexuellt umgänge hade hon en möjlighet att värja sig.⁴³ Här påpekar hovrätten att begreppet är till för att försvara personer som helt saknar möjlighet att skydda sig från sexuella närmanden och att man måste

---

³³ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 556.

³⁴ Hovrättens över Skåne och Blekinge dom den 23 juni 2008 i mål B 1617-07.

³⁵ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 560.

³⁶ RH 2006:53.

³⁷ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 549.

³⁸ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 550.

³⁹ RH 2008:84.

⁴⁰ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 552.

⁴¹ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 552.

⁴² Svea hovrätts dom den 3 april 2008 i mål B 1651-08.

⁴³ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 558.

vara försiktig med att tolka in yttre omständigheter.⁴⁴ Domstolen drar sig alltså för att utnyttja den möjlighet att inkludera yttre omständigheter som HD gett uttryck för i det tidigare nämnda ”Södertäljefallet”. Hovrätten gör härmed tillämpningen av begreppet mycket snäv.

2.3.3 Kombinerade faktorer och yttre omständigheter

Det så kallade ”Jordbrofallet” tog fasta på äldre rättspraxis (bland annat ”Södertäljemålet” och ”Tumbamålet”) och fastslog att begreppet hjälplöst tillstånd inte kunde tolkas så brett att en var tillämpning på situationen i målet.⁴⁵ Händelsen involverade en femtonårig flicka som rymt från ett behandlingshem och övernattade hos tre främmande män, vilka var fem till tio år äldre.⁴⁶ Flickan var berusad, hade sömn- och näringsbrist och utnyttjades sexuellt av männen under natten hon spenderade i deras lägenhet.⁴⁷ Grunden var enligt domstolen att man inte kunde utesluta att hon kunde kontrollera sitt handlande även om de tilltalade ”agerat med ett stort mått av hänsynslöshet och bristande respekt”.⁴⁸

En mycket intressant aspekt är att domstolen i detta fall ställer ”hjäplöst tillstånd” mot ”särskilt utsatt situation”.⁴⁹ Rätten konstaterar att den förevarande situationen hade kvalificerat som ”särskilt utsatt situation” men att den inte riktigt kan anses nå upp till kraven för ”hjäplöst tillstånd” och påpekar att lagstiftaren aktivt valt att inte ge paragrafen en så bred tillämpning.⁵⁰

Ett mycket uppmärksammat fall, från den absolut sista tiden då hjälplöst tillstånd var del av gällande rätt, är ett fall angående en gruppvåldtäkt.⁵¹ Detta mål handlade om en gruppvåldtäkt av en flicka som ägt rum på en fest, i en för henne obekant lägenhet, av förövare hon inte kände.⁵²

---

⁴⁴ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 558.

⁴⁵ Svea hovrätts dom den 26 september 2005 i mål B 5763-05.

⁴⁶ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 554-555.

⁴⁷ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 554-555.

⁴⁸ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 554-555.

⁴⁹ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 555.

⁵⁰ SOU 2010:71 (Bilaga 2), s. 555.

⁵¹ Svea hovrätts dom den 27 september 2013 i mål B 6426-13.

⁵² Svea hovrätts dom den 27 september 2013 i mål B 6426-13, s. 19.

Hovrätten för en diskussion kring målsägandes tillförlitlighet i sin berättelse och gör bedömningen att hennes vittnesmål ska bedömas med försiktighet, inte endast i beskrivningen av händelseförloppet, utan även gällande hur hon själv upplevt situationen.⁵³

I domen resoneras även kring den nya lag som införts sedan tingsrättens dom i förevarande mål.⁵⁴ Här noteras även att propositionen framhåller att begreppet hjälplöst tillstånd fått en överdrivet snäv tolkning och att underrätterna återhållsamt inbegriper yttre omständigheter i bedömningen, ”Södertäljefallet” till trots.⁵⁵ Rätten lyfter i sin dom fram ”Södertäljefallet”, men tar fasta på att HD sagt att ”begreppet borde tolkas ganska snävt”.⁵⁶ Domen tar även upp det ovan nämnda ”Jordbrofallet”, där hjälplöst tillstånd inte ansågs uppnått.⁵⁷ Hovrätten gör slutligen en bedömning i likhet med den i ”Jordbrofallet”. Att flickan kan ha varit en särskilt utsatt situation men att det, i och med den bristande tillförliten till målsägandens berättelse, inte kan styrkas att händelsen faller in under det snäva kravet för hjälplöst tillstånd.⁵⁸

Målet har skapat mycket reaktioner och dessa kan antas till viss del bero på att händelsen, vilken är makaber i sig, skett i så snart innan lagändringen att hovrättsdomen föll efter det att den nya lagen införts. Det hela förstärks ytterligare i och med att domen uttryckligen framför att särskilt utsatt situation förelåg. Hade händelsen skett, på exakt samma sätt, sex månader senare hade alltså utfallet blivit det motsatta.

2.4 Tillkomsten av begreppet särskilt utsatt situation

Redan vid tillkomsten av lagändringen 2005 uppmärksammade regeringen att en uppföljning på hur lagändringens fallit ut skulle behöva göras inom ett antal år.⁵⁹ Denna uppföljning resulterade i det förslag på ny formulering av

---

⁵³ Svea hovrätts dom den 27 september 2013 i mål B 6426-13, s. 20.

⁵⁴ Svea hovrätts dom den 27 september 2013 i mål B 6426-13, s. 15.

⁵⁵ Svea hovrätts dom den 27 september 2013 i mål B 6426-13, s. 16.

⁵⁶ Svea hovrätts dom den 27 september 2013 i mål B 6426-13, s. 17.

⁵⁷ Svea hovrätts dom den 27 september 2013 i mål B 6426-13, s.17-18.

⁵⁸ Svea hovrätts dom den 27 september 2013 i mål B 6426-13, s. 23.

⁵⁹ Prop. 2004/05:45, s. 25.

våldtäktsparagrafen som trädde i kraft i juli 2013. Denna senaste omarbetning av paragrafen innebar en ändring från det tidigare begreppet ”hjälpöst tillstånd” till det bredare ”särskilt utsatt situation”.⁶⁰

2.4.1 Orsakerna till lagändringen

Utredningen visade på att det fanns problem vid tillämpningen av rekvisitetet hjälpöst tillstånd.⁶¹ Den ansåg att tolkningen av begreppet har blivit smalare än vad syftet var vid dess införande i våldtäktsparagrafen, främst vid bedömningen av fall där offret haft ett funktionshinder eller varit påverkade av alkohol eller droger vid tiden för övergreppet.⁶²

Enligt utredningen läggs det stort fokus på omständigheter kopplade till offret som person, exempelvis grad av berusning, och det tas i mycket liten utsträckning hänsyn till yttre omständigheter som grund för hjälpöst tillstånd.⁶³ Detta trots det tidigare nämnda uttalandet från HD i ”Södertäljefallet”, som breddar begreppet och öppnar upp för att inbegripa yttre omständigheter i bedömningen.⁶⁴ Utredningen påpekar även bevisningsproblematiken att det är i princip omöjligt att få en fällande dom utan stödbevisning i fall av hjälpöst tillstånd på grund av alkohol- eller drogpåverkan.⁶⁵

Lagstiftaren slår fast att det i och med den bristfälliga tillämpningen krävs en ändring av lagen.⁶⁶ Problematiken när den praktiska tolkningen tar en annan väg adresseras här i propositionen och visar på att den nya ändringen till viss del är till för att återfå det skydd som var menat att finnas redan inom den äldre lydelsen:

”Mot bakgrund av utvärderingen finns dessutom skäl att tro att begreppet, i vart fall i viss utsträckning, efter 2005 års reform fått en snävare tillämpning än vad som varit avsett. Detta innebär eller kan komma att innebära att situationer som borde omfattas av begreppet faller utanför tillämpningsområdet. Mot denna

---

⁶⁰ Prop. 2012/13:111, s.1.

⁶¹ Prop. 2012/13:111, s. 26.

⁶² Prop. 2012/13:111, s. 26-27.

⁶³ Prop. 2012/13:111, s. 26.

⁶⁴ Prop. 2012/13:111, s. 26.

⁶⁵ Prop. 2012/13:111, s. 26.

⁶⁶ Prop. 2012/13:111, s. 28.

bakgrund finns därför enligt regeringens mening ett behov av att i någon mån utvidga tillämpningsområdet.”⁶⁷.

Lagstiftaren får alltså ta till de medel som finns tillgängliga, helt enkelt att omforma lagen, för att motarbeta en förvrängning som egentligen uppkommer i ett senare steg, nämligen den praktiska tillämpningen. Möjligheterna att påverka tolkningen finns, i och med exempel och förklaringar i förarbeten, men är begränsad i och med att det är praktiskt omöjligt att lagstifta så att det täcker varje unik situation.

2.4.2 Innebörden av särskilt utsatt situation

De fall som speciellt tas upp som förut fallit utanför paragrafens tillämpningsområde men som inbegrips i det nya begreppet är de så kallade passivitets-, överrumplings- och vilseledandefallen.⁶⁸ Utredningen tar upp hur offer kan reagera på rädslan vid ett övergrepp genom att förlora handlingsförmågan eller inte göra motstånd av rädsla att skadas.⁶⁹ Dessa passivitetsfall ansågs egentligen kunna falla in även under hjälplöst tillstånd, men regeringen påpekar att det är möjligt att det finns sådana fall som kan hamna utanför, speciellt med hänsyn till den strikta tolkningen formad av praxis.⁷⁰

För att förtydliga ytterligare att dessa fall av paralyserande rädsla inbegrips i tillämpningsområdet infördes ”allvarlig rädsla” bland de exempel som listas i lagrummet.⁷¹ Avgörande för bedömningen av dessa fall är hur situationen har upplevts av offret.⁷² Lagstiftaren ger som exempel situationer där rädsla framkallats av gärningsmannens beteende och att offret då kan reagera med passivitet som en ”medveten strategi för att inte bli utsatt för våld”.⁷³ Att förövaren låser dörren och ändrar personlighet kan vara ett sådant beteende.⁷⁴ Vilseledandefallen och överrumplingsfallen är

---

⁶⁷ Prop. 2012/13:111, s.27.

⁶⁸ Prop. 2012/13:111, s. 27.

⁶⁹ Prop. 2012/13:111, s. 26.

⁷⁰ Prop. 2012/13:111, s. 27.

⁷¹ Prop. 2012/13:111, s. 30.

⁷² Prop. 2012/13:111, s. 113.

⁷³ Prop. 2012/13:111, s. 113.

⁷⁴ Prop. 2012/13:111, s. 113.

inte individuellt exemplifierad utan faller in under samlingsbegreppet särskilt utsatt situation.

Generellt innebär särskilt utsatt situation tillfällen då offret har ”klart begränsade möjligheter att freda sin sexuella integritet och undgå ett övergrepp”.⁷⁵ Mot detta kan ställas de krav som krävdes för att uppnå en hjälplös situation. Det krävs alltså inte längre att offret helt ska sakna möjlighet att kontrollera sitt handlande och vara oförmögen att freda sig.⁷⁶

Lagstiftaren framhåller också att omständigheter kombinerat kan leda till en särskilt utsatt situation, yttre eller hänförliga till offret. Exempel som ges i förarbetena på situationer där flera omständigheter leder till en utsatt situation är en berusad och sömndrucken person, alternativt när en gärningsman vilseleder en slumrande person om att vara någon annan.⁷⁷

Lagstiftaren betonar dessutom att särskilt utsatt situation kan uppkomma även av enbart yttre omständigheter, exempelvis vid överrumpling av en sexuell handling under en massage.⁷⁸ Detta poängterande kan förklaras av domstolarnas motvillighet till att använda just yttre omständigheter i bedömningen av hjälplöst tillstånd.

2.5 Tillämpningen av begreppet särskilt utsatt situation

Den praxis som utformats angående det nyinförda begreppet särskilt utsatt situation är fortfarande relativt begränsad. Det har ännu inte gått er år sedan lagändringen trädde i kraft och då det ofrånkomligt tar viss tid innan ett åtal kommer upp till domstol, speciellt de högre instanserna, är det ett än mindre tidsspänn från vilket det finns relevanta domar utfärdade.

2.5.1 Kombinerade faktorer

Det finns däremot vissa intressanta hovrättsavgöranden. Ett av dem är ett fall angående särskilt utsatt situation på grund av sömn ändrar hovrätten

---

⁷⁵ Prop. 2012/13:111, s. 112.

⁷⁶ Prop. 2012/13:111, s. 112.

⁷⁷ Prop. 2012/13:111, s. 112.

⁷⁸ Prop. 2012/13:111, s. 112.

tingsrättens dom genom att ogilla åtalet.⁷⁹ Den stora skillnaden i de två instansernas bedömning är hur offrets berättelse värderas.

I hovrätten anses inte målsägandens vara tillräckligt stark för att ligga till grund för en fällande dom.⁸⁰ En av anledningarna till att hovrätten tillskriver berättelsen mindre trovärdighet är att offret under kvällen varit alkoholpåverkad.⁸¹ Hur berusningen påverkat har inte tagits upp i tingsrätten. Ingen vidare diskussion förs däremot av hovrätten kring hur detta faktum inverkar på bedömningen av särskilt utsatt situation, trots att hovrätten ansett det klarlagt att målsäganden var ”kraftigt berusad”.⁸² Den bidragande faktorn av alkoholpåverkan ges alltså ingen större betydelse.

En intressant detalj är att hovrätten lyfter fram ett ”möjligt förlopp” där målsäganden misstagit gärningsmannen för sin pojkvän på grund av hennes berusning.⁸³ Hovrätten för då som hypotes att offret i sin förvirring ger ett gensvar och ger detta som möjlig förklaring till att gärningsmannen kunde ha uppfattat situationen som ömsesidig.⁸⁴ Detta ”möjliga förlopp” används alltså som en förklaring till gärningsmannens agerande. Trots att detta scenario är mycket likt de vilseledandefall vilka innefattas av den nya lagändringen ”särskilt utsatt situation”.⁸⁵

I ett mål där den särskilt utsatta situationen grundas på berusning och allvarlig rädsla.⁸⁶ Tingsrätten konstaterar först att målsäganden inte varit tillräckligt berusad för att hamna i en särskilt utsatt situation.⁸⁷ Sedan drar rätten slutsatsen att allvarlig rädsla inte heller kan stödja åtalet för att särskilt utsatt situation i detta fall skulle föreligga.⁸⁸ Detta anses vara fallet även om man baserar bedömningen på offrets utsagor om händelse förloppet och med hänsyn till ålderskillnaden.⁸⁹

---

⁷⁹ Hovrätten för västra Sveriges dom den 9 maj 2014 i mål B 2095-14.

⁸⁰ Hovrätten för västra Sveriges dom den 9 maj 2014 i mål B 2095-14, s. 7-8.

⁸¹ Hovrätten för västra Sveriges dom den 9 maj 2014 i mål B 2095-14, s. 5.

⁸² Hovrätten för västra Sveriges dom den 9 maj 2014 i mål B 2095-14, s. 4.

⁸³ Hovrätten för västra Sveriges dom den 9 maj 2014 i mål B 2095-14, s. 8.

⁸⁴ Hovrätten för västra Sveriges dom den 9 maj 2014 i mål B 2095-14, s. 8.

⁸⁵ Prop. 2012/13:111, s. 27.

⁸⁶ Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13.

⁸⁷ Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13, s. 17.

⁸⁸ Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13, s. 17.

⁸⁹ Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13, s. 17.

Målsäganden, 15 år, och gärningsmannen, 26 år, var avsidet i en park vid övergreppet.⁹⁰ Enligt målsägandens berättelse hade gärningsmannen hållit i henne, tryckt ner hennes huvud, rivit henne samt uttalat vaga hot om att hon skulle ”få problem” om hon inte lydde.⁹¹ Flickan tolkade detta hot som att gärningsmannen skulle berätta för hennes föräldrar, prata illa om henne eller slå henne.⁹² Tingsrätten ansåg däremot att: ”Det framstår som märkligt att hon efter en sådan egen tolkning skulle bli så rädd som hon beskrivit.”⁹³

Tingsrätten tar dock inte med i beräkningen hur hennes berusning påverkat hennes uppfattning av dessa händelser och hennes möjlighet att bedöma nivån av hotfullhet, i likhet med det uttalande HD gjort i Södertäljefallet.

2.5.2 Yttre omständigheter

Ett fall som framhävts i media handlade om en våldtäkt av en flicka som menats vara i särskilt utsatt situation på grund av sömn.⁹⁴ Hovrätten fastställde tingsrättens dom och ogillade åtalet eftersom den åtalades berättelse, i avsaknad av stödbevisning, ”inte kunde lämnas utan avseende”.⁹⁵ Hovrätten resonerar även kring drogpåverkan men anser det inte bevisat att flickan vid tiden för övergreppet var påverkad i en sådan grad att det skulle innebära en särskilt utsatt situation.⁹⁶ Flickan själv vittnade dock om hallucinationer även under denna tid.⁹⁷

Hovrätten medger att målsäganden kan ha varit påverkad men att hon även kan ha drömt om det hon upplevt då hon varit drogpåverkad tidigare under dagen.⁹⁸ Trots detta diskuterar hovrätten inte en kombination mellan drogpåverkan, eller efterverkningar därav, och sömn som grund för en särskilt utsatt situation. Dessa två orsaker bedöms separat.

---

⁹⁰ Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13, s. 3-4.

⁹¹ Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13, s. 7.

⁹² Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13, s. 18.

⁹³ Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13, s.18.

⁹⁴ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13.

⁹⁵ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13, s. 3.

⁹⁶ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13, s. 3.

⁹⁷ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13 (Bilaga A), s.8.

⁹⁸ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13, s. 8.

Tingsrätten för ett utförligare resonemang kring en eventuellt särskilt utsatt situation. Här påpekas även ett antal yttre omständigheter, vilka inte får något beaktande i hovrättens uttalande. Målsäganden var 15 år gammal och var under utslussning efter ett omhändertagande enligt LVU.⁹⁹

Gärningsmannen hade under dagen bjudit henne på hasch vilket påverkat henne starkt.¹⁰⁰ Flickan hade senare på kvällen sovit över hemma hos den 20 år äldre gärningsmannen, på grund av rädsla för att omhändertas igen om hon kom hem påverkad av droger.¹⁰¹ Enligt tingsrättens bedömning har då gärningsmannen ”passat på” att genomföra ett samlag med flickan när hon låg och ”halvsov”.¹⁰²

Tingsrätten medger att flickan kan ha varit i en utsatt situation, med hänsyn till de tidigare presenterade yttre omständigheterna, men att det inte är fråga om en särskilt utsatt situation.¹⁰³

Ytterligare ett intressant exempel på bedömningen av yttre omständigheter är ett fall där särskilt utsatt situation av rätten ansetts förelegat genom alkohol- och drogpåverkan.¹⁰⁴ Tingsrätten slår fast att: ”några s.k. yttre omständigheter inte kan tillmätas betydelse vid prövningen om A befunnit sig i en särskilt utsatt situation eller inte”¹⁰⁵.

Målsägande A och två medmålsägande kördes till ett hus tillhörande en av de två gärningsmännen, vilka de inte kände sedan tidigare.¹⁰⁶ Enligt de tre målsägandes uppgifter var gärningsmännen till en början trevliga men förändrades när de fem var ensamma i huset.¹⁰⁷ Gärningsmännen rörde sig nakna i huset och stämningen var hotfull.¹⁰⁸ En av målsägande berättar att hon inte vågat ringa efter hjälp av rädsla för att bli utsatt för våld.¹⁰⁹ Det är styrkt att i vart fall Målsägande A var berusade och påverkade av

---

⁹⁹ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13 (Bilaga A), s. 4.

¹⁰⁰ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13 (Bilaga A), s. 4.

¹⁰¹ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13 (Bilaga A), s. 10.

¹⁰² Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13 (Bilaga A), s. 10.

¹⁰³ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13 (Bilaga A), s. 10.

¹⁰⁴ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13.

¹⁰⁵ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 27.

¹⁰⁶ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 5.

¹⁰⁷ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 5.

¹⁰⁸ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 13.

¹⁰⁹ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 12.

läkemedel.¹¹⁰ Även de andra två målsäganden har enligt utsaga varit berusade.¹¹¹ Målsägande A var även under natten separerad från sina kamrater under tiden för övergreppet.¹¹²

Tingsrätten anser alltså ändå inte att dessa yttre faktorer är av relevans för bedömningen. De fokuserar istället på att dörrarna på huset inte varit låsta och det inte förekommit något ”direkt hinder för att använda mobiltelefon” för att ringa efter hjälp.¹¹³ Att målsäganden inte vetat var de befann sig lämnades utan beaktande eftersom bilen inte tagit några omvägar när de skjutsades dit.¹¹⁴ Inte heller kunde det styrkas att stämningen i övrigt faktiskt varit hotfull.¹¹⁵

2.5.3 Problematiken med berusning och bevisning

Ett fall där tingsrätten ogillat åtalet i och med att särskilt utsatt situation inte var styrkt gällde ett fall av alkoholpåverkan.¹¹⁶ Här ser tingsrätten till vittnesmål och fastställer att målsäganden varit kraftigt berusad till en grad att han var i en utsatt situation men inte särskilt utsatt.¹¹⁷ Denna gränsdragning angående målsägandens berusningsgrad baserar domstolen däremot på de även själva berusade vittnenas inaktivitet.

Tingsrätten uttrycker sig på följande sätt:

”Även om det inte tagits några blodprov eller liknande som kunnat ge en säkrare bild av de inblandades berusning får det genom målsägandes egna uppgifter och vittnesbevisning anses klarlagt att målsäganden var kraftigt berusad och såtillvida i vart fall i en utsatt situation. Om de övriga festdeltagarna skulle ha uppfattat honom som så berusad som åtalet förutsätter, framstår det dock som konstigt att ingen av dem kände behov av att ingripa trots att flertalet uppenbarligen misstänkte att målsäganden och X [min censur] hade sex i rummet.”¹¹⁸

Slutsatsen att vittnena inte ansåg målsäganden vara så berusad som det krävs för att var i särskild utsatt situation baserar alltså domstolen på att

---

¹¹⁰ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 24.

¹¹¹ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 10.

¹¹² Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 11.

¹¹³ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 26.

¹¹⁴ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 27.

¹¹⁵ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 27.

¹¹⁶ Solna tingsrätts dom den 30 april 2014 i mål B 994-14.

¹¹⁷ Solna tingsrätts dom den 30 april 2014 i mål B 994-14, s. 19.

¹¹⁸ Solna tingsrätts dom den 30 april 2014 i mål B 994-14, s. 19-20.

ingen av dem ingrep. Det ter sig underligt att bedömningen av särskilt utsatt situation grundas på festdeltagares civilkurage.

3 Analys

Sammanfattningsvis kan man konstatera att domstolarna inte tolkat begreppet hjälplöst tillstånd i enlighet med lagstiftarens syfte. Domstolarna har i sin tolkning format begreppet så snävt att det inte tillhandahåller det skydd som lagen var menad att innebära. Det framkommer tydligt i utredningen inför den lagändring som istället införde begreppet särskilt utsatt situation. Frågan är nu om domstolarnas tolkning gör lagen rättvisa denna gång eller om samma misstag sker igen?

3.1 Kombinerade faktorer

En tendens som går att urskönja ur de fall som jag presenterat är att domstolarna fortfarande är mycket tvivelaktiga till att använda yttre omständigheter som grund för särskilt utsatt situation. Exempel på en sådan benägenhet är, utöver nyss nämna fall, två andra av de mål som redogjorts för ovan.¹¹⁹ I båda fallen underlät domstolen att bedöma berusningens påverkan av de övriga omständigheterna utan bedömde de två frågorna var för sig.

Detta går inte ihop med var lagstiftaren fastställt om att bedömningen skall göras på situationen som helhet och att en kombination av faktorer kan ligga till grund för slutsatsen.¹²⁰ Den bästa definitionen av detta sätt att tolka är det ovan nämnda uttalandet från HD i ”Södertäljefallet”, att berusningen påverkat offrets möjligheter att värdera situationen och förnuftigt resonera kring möjligheterna att undkomma.¹²¹ Detta uttalande torde fortfarande vara relevant på grund av att den nya lagändringen innebar ett bredare tillämpningsområde och ett större skydd. Rimligtvis bör då det av lagstiftaren lyfta kravet på kombinerade faktorer ges samma, om inte vidare, innebörd som tidigare.

---

¹¹⁹ Hovrätten för västra Sveriges dom den 9 maj 2014 i mål B 2095-14 & Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13.

¹²⁰ Prop. 2012/13:111, s. 112.

¹²¹ Prop. 2004/05:45, s. 137.

I målet från Stockholms tingsrätt är flickan ensam i en park med en tio år äldre man.¹²² Enligt hennes berättelse hotar han henne men tingsrätten anser inte att hennes tolkning av hotet torde ha gett upphov till någon större rädsla. Tingsrätten tar ingen hänsyn till hur hennes berusning påverkar hennes möjligheter att bedöma hotet och dess konsekvenser, och att de möjligen ter sig värre än vad de gjort i nyktert tillstånd. Rädslan hon upplever är säkerligen även påverkad av de yttre omständigheter så som platsen och ålderskillnaden.

3.2 Yttre omständigheter

En motvillighet kan även anas hos domstolarna till att kombinera förhållanden som grund för särskilt utsatt situation.¹²³ I fallet från Växjö tingsrätt anses inte de yttre omständigheterna ”kunna tillmätas någon betydelse”.¹²⁴ Visserligen anses särskilt situation föreligga men som ett resultat av den alkohol- och drogpåverkan som målsäganden befunnit sig i. Att målsäganden, som tidigare nämnts, varit i ett främmande hus, på en okänd plats, med främmande män och under tiden för övergreppet varit skild från sina vänner anses alltså inte ha någon vikt i bedömningen. Det ter sig förvånansvärt att dessa förutsättningar inte skulle spela den minsta roll, speciellt i kombination med hennes höga påverkansgrad.

Målsäganden hade även berättat om att gärningsmännens beteende hade förändrats efter det att de kommit fram till huset.¹²⁵ Att vara strandad på en främmande plats och att gärningsmännen då ändrar beteende är mycket likt det scenario som sätts upp i propositionen som grund för allvarlig rädsla. Detta exempel innebär att gärningsmannen ”plötsligt låser dörren och förändrar karaktär”.¹²⁶ Att detta sedan avskrivs som yttre faktorer utan betydelse är absurt då detta rimligen i sig självt borde kunna bedömas som särskild utsatt situation.

---

¹²² Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13 s. 3-4

¹²³ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13 & Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13.

¹²⁴ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 27.

¹²⁵ Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13, s. 5.

¹²⁶ Prop. 2012/13:111, s. 113.

Att yttre omständigheter inte kan tillmätas vikt ens i en sådan situation tyder på att de inte bedöms med något särskilt värde, och då inte heller i kombination med en lägre berusningsgrad då det kan vara avgörande för om en särskilt utsatt situation föreligger.

En sådan situation är exempelvis fallet från Göteborgs hovrätt där varken sömn eller yttre omständigheter ansågs nå upp till en särskilt utsatt situation. Hovrätten anser inte att det fanns fog att anta att flickan fortfarande då övergreppet skedde varit så drogpåverkad att detta skulle innebära en särskilt utsatt situation.¹²⁷ Som jag tagit upp ovan är det förvånansvärt att rätten inte tar påverkan, eller åtminstone efterverkningar av drogen, med i en kombinerad bedömning av en särskilt utsatt situation. Hon anses istället ha blandat ihop dröm med verklighet, det vill säga att hennes hallucinationer anses vara endast drömmar, som inte bevisar något om hennes tillstånd, och inte bevis på att hon i verkligheten upplever efterverkningar av en mycket stark drogpåverkan.

Alla andra omständigheter som skapar den situation som målsäganden befinner sig i under övergreppet borde även de bidra till bedömningen. Förutsättningen är att offret har ”klart begränsade möjligheter att freda sin sexualitet”.¹²⁸ Hon behöver alltså inte sakna möjlighet att värja sig. I och med att flickan befinner sig ensam hemma hos den mycket äldre gärningsmannen, i ett sömntryckt tillstånd, rädd för att gå hem eller kontakta föräldrar och dessutom förvirrad av hallucinationer, eller ens mardrömmar om en dålig drogtripp, borde det vara tydligt att hennes möjligheter att freda sig är klart begränsade.

3.3 Problematiken med berusning och bevisning

Vi kan för övrigt konstatera att det även efter lagändringen finns svårigheter att vid fall av särskilt utsatt situation på grund av alkohol- eller drogpåverkan nå en fällande dom utan stödbevisning. Ett exempel på det är

---

¹²⁷ Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13, s. 3.

¹²⁸ Prop. 2012/13:111, s. 112.

det mål från Solna tingsrätt där det i brist på stödbevisning inte ansågs styrkt att berusningsgraden var så hög att särskilt utsatt situation förelåg.¹²⁹

Problematiken med bevisning i våldtäktsmål, där ofta ord står mot ord, är påtaglig. Svårigheterna gäller dels att fastställa om ett övergrepp över huvudtaget ägt rum men även gällande om offret varit i en särskilt utsatt situation. Paradoxalt nog är just sådana omständigheter som ligger till grund för att en särskilt utsatt situation skall uppstå även omständigheter som tenderar att dra ner trovärdigheten på målsägandens vittnesmål. Exempelvis berusning, drogpåverkan, sömn och medvetlöshet medför alla till vaga, fragmentariska eller obefintliga beskrivningar.

Faktorer som är krav för att vara i en särskilt utsatt situation är alltså desamma som försvagar målet i sin helhet och gör det mycket svårt att ge offer det faktiska skydd som lagen erbjuder.

3.4 Domstolarnas inställning till tolkningen i våldtäktsmål

Det står alltså klart att domstolarna även efter lagändringen har en benägenhet att tolka begreppet snävare än åsyftat och därmed minska det lagstadgade skyddet för våldtäktsoffer. Frågan är då varför vi kan se praxis gå i denna riktning igen, speciellt efter en lagändring som kritiserade domstolarna för just denna begränsning av lagens tillämpning. I och med att tolkningen av lagen får sin praktiska tillämpning i bedömningen av varje enskilt fall får man anta att grunden för hur praxis formas finns i domstolarnas inställning till hur de bedömer dessa.

Domstolarnas bedömning av omständigheterna i våldtäktsmål anser jag tyder på en bristande förståelse för offren och deras situation. Motvilligheten att inbegripa yttre omständigheter och se situationen i sin helhet visar att domstolarna tenderar att göra en bedömning som baseras på hur omständigheterna ter sig för en person som inte befinner sig i dem. Att ett offer till exempel inte ropar på hjälp kan verka märkligt för en objektiv åskådare, men om man sätter sig in i offrets situation med de övriga faktorer

---

¹²⁹ Solna tingsrätts dom den 30 april 2014 i mål B 994-14.

som spelar in, exempelvis en avskild plats, viss alkoholpåverkan och en äldre och fysiskt överlägsen gärningsman, så blir detta plötsligt mer förklarligt.

Att tolka på detta sätt visar på en gammalmodig attityd att offret i viss mån har sig själv att skylla för att det hamnat i en sådan situation, exempelvis genom att bli berusad eller sova över hos en främmande person. Även uppfattningen att offret ska göra allt fysiskt möjligt för att undkomma ett övergrepp skiner igenom, som att kämpa emot och ropa på hjälp oavsett de fruktade konsekvenserna.

Dessa hämmande inställningar i bedömningen av offers utsatthet är utdaterad och kan inte ha någon plats i dagens rättsväsende. Speciellt inte eftersom lagen inte ställer upp några sådana villkor. Det är inte relevant om offret själv försatt sig i en särskilt utsatt situation, utnyttjas detta tillstånd för att genomföra ett övergrepp är det en våldtäkt. Inte heller måste offret göra allt som möjligtvis kunnat göras för att undvika ett övergrepp, möjligheterna att göra detta måste endast vara klart begränsade.

Genom att inte respektera dessa grundläggande förutsättningar förnekar domstolarna det grundläggande skyddsintresset för våldtäktsoffer.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Prop. 2004/5:45 En ny sexualbrottslagstiftning

Prop. 2012/13:111 En skärpt sexualbrottslagstiftning

SOU 2010:71 Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag

Litteratur

Leijonhufvud, Madeleine: *Samtyckesutredningen-lagskydd för den sexuella integriteten*, Stockholm 2008

Rättsfallsförteckning

Praxis angående begreppet "hjälpöst tillstånd"

Göta hovrätts dom den 11 februari 2008 i mål B 1-08
Hovrättens över Skåne och Blekinge dom den 23 juni 2008 i mål B 1617-07
NJA 1997 s. 538
NJA 2004 s. 231
RH 2006:53
RH 2008:84
Svea hovrätts dom den 26 september 2005 i mål B 5763-05
Svea hovrätts dom den 3 april 2008 i mål B 1651-08
Svea hovrätts dom den 27 september 2013 i mål B 6426-13

Praxis angående begreppet "särskilt utsatt situation"

Göta hovrätts dom den 7 mars 2014 i mål B 3171-13
Hovrätten för västra Sveriges dom den 9 maj 2014 i mål B 2095-14
Solna tingsrätts dom den 30 april 2014 i mål B 994-14
Stockholms tingsrätts dom den 25 oktober 2013 i mål B 12867-13
Växjö tingsrätts dom den 29 februari 2014 i mål B 4758-13